

них *розсудкову форму* об'єктної покладеності ззовні. Тоді *зміст спілкування* постає справжнім (третім) суб'єктом педагогічного процесу, правда, суб'єктом не емпіричним, а незримим, трансцендентальним. Проте це такий “суб'єкт”, що жодного з учасників педагогічного священнодійства не перетворює на пасивний об'єкт трансляції свого змісту, а, навпаки, зберігає, відтворює і продукує (розвиває) суб'єктність як учнів, так і вчителя. Виховує, розвиває вільну особистість саме *культура*, а вона є не просто продуктом, а *витвором* людського духу, всезагальними формами здійснення звернень людей один до одного, до світу і до самих себе, способом самотворення, відтворення і збереження людського в людині.

Той вимір проблеми гуманітаризації освіти, що розглянутий нами, стосується самого способу зняття оберненої форми з препарованого знання і повернення знанню його істинної *гуманітарності*. Розсудкова “гуманітаризація” не розв'язує проблеми. Гуманітаризація в *розумній* формі може стати способом розв'язання сутнісних суперечностей освітнього процесу, які, своєю чергою, є виявом всезагальних субстанціальних суперечностей людського культурно-історичного буття.

1. Михайлов Ф. Т. Перспективи гуманітаризації освіти / Ф. Т. Михайлов // Избранное / Ф. Т. Михайлов. – М. : Индрик, 2001. – С. 403-451.

Наталія Бачко

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка,
м. Дрогобич

КОМУНІКАТИВНА ПРИРОДА СВІДОМОСТІ: ОСВІТНІЙ ВИМІР

Якщо свідомість є усвідомленим буттям, то що у складі людського способу буття конституює саму свідомість? Саме *спілкування* (“звернення”, як говорить Ф. Т. Михайлов). Спілкування, зрозуміле як *діяльність*, суспільна діяльність, породжує всі атрибутивні виміри буття людини у світі. Як стверджував М. М. Бахтін, свідомість є там, де є дві свідомості, дух є там, де є два духа. Тому спілкування є не просто одним з вимірів свідомості і не деяким фоном, на якому вона розгортається, а постає тим, що конституює саму її природу і безпосередньо причетне до її сутності (утворює її сутність) і до

способів реалізації. Подібну ідею, наприклад, можна зустріти у С. М. Трубецького у його концепції “соборності свідомості”: у своїй свідомості я веду собор з усіма. Розуміння свідомості як спрямованості на інше (а цим іншим безпосередньо виступає предметно розгорнутий світ людської культури), як суб’єктивного світу розпредмечених форм специфічно людської життєдіяльності, розуміння свідомості як того, що забезпечує зв’язаність людського “Я”, – неминуче повинно приводити до висновку про іманентний діалогічний характер свідомості.

Саме про це досить ясно і пише Е. В. Ільєнков, хоча його чомусь суто абстрактно відносять до діяльнісної, а не комунікативної парадигми філософствування. Для нього свідомість, звісно, не є функцією мозку, а функцією людської предметно-перетворювальної діяльності. Але ця діяльність розуміється Е. В. Ільєнковим як завжди спільно-розділена, суспільна. Він невтомно підкреслює, що дитину з перших хвилин від народження оточують не абстрактні предмети, а речі, *створені людиною для людини*. Лише освоюючись серед цих речей і обставин, тобто – освоюючи упредметнені у них форми людської діяльності, дитина стає суб’єктом свідомості, навчається свідомо (із знанням – *со-знанием*) мати справу з ними. Проте *с-відомість (со-знання)* – це і спільне знання; дитина освоюється серед олюднених речей разом із дорослими як носіями суспільно-історичного досвіду, *досвіду свідомості*. Е. В. Ільєнков зауважує, що свідомість у дитини починається з відображення не матеріального, а саме *ідеального – ідеальності* речей. Проте побачити цю ідеальність (втілені у предметах способи їх суспільно-людського ужитку, діяльності з ними) вона навчається лише у найтіснішому спілкуванні із дорослими. І взагалі для дитини *бачити, побачити* щось – значить дивитися на це щось *очима іншого* (інших, усіх інших – ось звідки кантівське *a priori*, як переконливо довів Ф. Т. Михайлов). Тим самим формується уява як здатність дивитися на світ очима усіх людей, реально у них не перевтілюючись (Е. В. Ільєнков). Свідомість зі своїм завжди унікальним візерунком буквально зіткана з багатоманітних ниток спілкування, тому “внутрішній світ людини – світ смислу, світ афектів – це перманентне переживання своєї тотожності зі смислами та афектами єдино доступного нам зовнішнього світу – світу живої культури спілкування людей, що втягнув у себе Всесвіт” [1, с. 115].

Таким чином, спілкування принципово конститутивне по відношенню до людського буття і найбільш виразно це виявляється у свідомості. Це не зовнішня взаємодія між індивідами (комунікація). Звернення суб’єктного буття Я до суб’єктного буття Ти є *способом здійснення* людської сутності, що збігається з самою цією сутністю, що, втім, було зрозумілим ще для Л. Фюрер-

баха. Але виявилось неясним для Е. Гуссерля, який, рятуючись від тупиків соліпсизму, був змушений констатувати, що Я пізнає Іншого за аналогією з собою. – Адже все з точністю до навпаки. Я *вперше* тільки і виникає у зустрічі з Іншим. Немає і бути не може жодного готового Я до зустрічі з Ти, – стверджував С. Л. Франк. А саме тому Інший)інші, трансцендентально – усі) онтологічно *вищі* за Я. Розуміння і визнання цього фундаментального факту є основою імперативів *моральності*. Свідомість є багаторазово знята інтенціональність (ніби інтенціональність, скручена у спіраль, у пружину), і первинна інтенція його – не на річ, а на Іншого.

Отже, питання можна переформулювати : не ЩО конститує свідомість, а ХТО. Свідомість конститується цілковито *суб'єктивним* способом, суб'єктами у своїх суцільних зверненнях одне до одного і тільки ти самим – до себе. Якщо через “що” не просвічує, не проступає “хто”, про свідомість як таку не може й бути мови. Свідомість цілковито відкрита назустріч світові як такому у будь-якому його прояві лише тому, що *всмоктала у себе світ людини*; вона і є світом людини, що *став* ось цим Я, мною (але я про це можу й не здогадуватися). А самий процес такого ідеально-реального *руху* від світу людей – у мене, єдиного і неповторного, *згортання* історичного світу людей у пружину мого Я – цілковито *діалектичний*. Це не черговий “приклад” з діалектики, а сама справжнісінька, дійсна діалектика (практика діалектики), осягнути, *зрозуміти* яку без праць Е. В. Ільєнкові практично неможливо (рівним чином як і без Платона, Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля)².

Свідомість – що б вона не вигадувала про себе – є ні чим іншим, як *усвідомленим спів-буттям*. Правда, ось це гранично конститутивне (українською – *те, що породжує*) “спів-” людина може усвідомлювати наївно, зовнішньо, однобічно, навіть може і *взагалі не усвідомлювати* й тішити себе байками (у тому числі – наукоподібними). Від цього суть справи не змінюється. Зрозуміло, краще не впадати у хибу відносно свого походження і своїх всезагальної природи, знати *істину*, бо тільки вона робить нас *вільними*.

Проте заблудження стосовно природи свідомості вкрай небезпечні в *освітньому* процесі. Адже комунікативний вимір свідомості зазвичай тлумачиться лише як певна інформаційна взаємодія суб'єкта і “соціального середовища”, а розвиток свідомості вбачають у поповненні інформаційного багажу і цінностями, які, у свою чергу, витлумачуються лише як особлива інформація. *Освітній* вимір аналітики комунікативної природи людської свідомості полягає насамперед в адекватному розумінні породжувального характеру *спілкування*, яке не просто “просвіщує” свідомість, а *утворює її суть*

² Але цілковито можливо *пережити* у щирому релігійному досвіді.

світлом людського спів-буття, суцільною *звертальністю* кожного моменту континууму людського життя. Завдання педагога – подбати, щоб це світло не замулювалося симулякрами сучасної цивілізації, не викривлялося надмірним індивідуалізмом, який, як відомо, вельми небезкорисливо насаджується сучасними інформаційними технологіями.

1. Михайлов Ф. Т. *Диалектика как логика рефлексивного мышления* / Ф. Т. Михайлов // *Избранное* / Ф. Т. Михайлов. – М. : Индрик, 2001. – С. 110-108.

Михайло Грищук

Українська академія бізнесу і підприємництва,
м. Київ

СПЕЦИФІЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Своєрідна ментальність українського народу, яка виявлялася в однобічній інтроверзійності, істотно вплинула на історичну долю і характер філософських засад освіти в Україні. З давніх-давен помітними були дві протилежні тенденції у цьому напрямі: антидержавна і продержавна, які завжди розвивалися в складному і дуже суперечливому взаємозв'язку. Освіту в Україні часто нав'язували чужі народи: польський, російський, німецький. Державні освітні установи були неукраїнськими. Українці мусили вчитися в цих неукраїнських учбових закладах; хто ж не міг або не хотів учитися у чужинських державних установах, але тягнувся до знань, займалися самоосвітою або ж навчалися у недержавних інституціях (товариство “Просвіта”, Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка та ін.). Важливу роль у підготовці української, патріотично налаштованої інтелігенції відігравали Український (Таємний) Університет у Львові і Українській Вільний Університет, базований спочатку в Празі, а згодом у Мюнхені. Переважно через самоосвіту і через подібні інституції національна самосвідомість українців й могла сформуватися.

Особам, що здобули освіту в недержавних навчальних закладах, були властиві суперечливі потяги. З одного боку, в них виявлялося тяжіння до встановлення національної державності, з іншого – помітними були анархістські, антидержавні настрої, оскільки існуючі державні установи були їм чужі. Це призводило до значної політизованості самодіяльної української освіти й надавало їй гострого конфронтаційного, конфліктного характеру.